

ğunu söyleyerek kırk bir şerhin şârihleriyle birlikte adını vermekte, ayrıca eser-de geçen beyitlerle diğer şâhidler için yazılan on sekiz şerhi zikretmektedir (*el-Cümel*, nâşirin mukaddimesi, s. 25-33).

Batalyevsi'nin (ö. 521/1127) *İslâhu'l-ğaleli'l-vâkı' fi'l-Cümel* adlı eseri *el-Cümel*'in en güzel şerhlerinden biridir. Batalyevsi, *el-Cümel*'deki beyitleri açıklamakta ve yanlış bulduğu hususları tas-hih etmektedir. Hamza Abdullah en-Neş-retî tarafından yayımlanan (Riyad 1980) bu eserden başka Batalyevsi'nin *el-Cü-mel* üzerinde *el-Hulel fi şerhi ebyâtî'l-Cümel* adıyla bir başka çalışması da mev-cuttur.

Zeccâci'den başka *el-Cümel* adıyla nahve dair eser yazan beş dil âlimi da-ha vardır. Bunlardan ikisi Zeccâci'den önce yaşayan Halîl b. Ahmed ile İbnü's-Serrâc (ö. 316/928), diğerleri ise Zeccâ-cî'den sonra yaşayan İbn Hâleveyh (ö. 370/980), Abdülkâhir el-Cürcânî (ö. 471/1078-79) ve İbn Hişâm el-Endelüsî'dir (ö. 570/1174-75).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâci, *el-Cümel fi'n-naħu* (nşr. Ali Tefvîk el-Hamed), İrbid 1408/1988, ayrıca nâşirin mukaddimesi, s. 18-54; a.mlf., *Emâli* (nşr. Abdüsselâm M. Hârûn), Kahire 1382, nâşirin mukaddimesi, s. 9-13; a.mlf., *el-İzâh fi 'ilel'n-naħu* (nşr. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1406/1986, nâşirin mukaddimesi, s. 3-4; Halîl b. Ahmed, *el-Cümel fi'n-naħu* (nşr. Fahreddin Kabâve), Beyrut 1985, s. 33; İbnü'l-Enbârî, *Nüz-hetü'l-elibbâ'* (nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl), Ka-hire 1966, s. 306; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, II, 160-161; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 136; Yâ-fîî, *Mir'âtü'l-cinân*, Haydarâbâd 1338, II, 332; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, Kahire 1979, II, 77; *Keşfü'z-zunûn*, I, 603-605; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 357; Brockelmann, *GAL*, I, 110; *Suppl.*, I, 170-171; Sezgin, *GAS*, IX, 88-95; Şevki Dayf, *el-Medârisü'n-naħviyye*, Kahire 1968, s. 252-255; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edeb*, II, 444-445; Abdülvehhâb İbrâhim Ebü Süleyman, *Kitâbe-tü'l-baħşî'l-ilmî*, Mekke 1403/1983, s. 497-498; Mâzin el-Mübârek, *ez-Zeccâci*, Dimaşk 1984, s. 23-28; Mahmûd Hüseyinî, *el-Medrese-tü'l-Bağdâdiyye fi târîhi'n-naħvi'l-'Arabî*, Beyrut 1986, s. 235-246; Hamza en-Neşretî, "Ta'kîb 'ale'z-Zeccâci fi kitâbihi'l-Cümel", *Advâ' ü'ş-şerî'a*, VIII, Riyad 1397, s. 672-698.

M. SADI ÇÖĞENLİ

CÜMLE KAPISI

Büyük binaların ana girişi.

Taçkapı veya portal diye de adlandırılan cümle kapısı, mimarlık tarihinin çeşitli dönemlerinde dış kütlenin en belirgin elemanı olarak tasarlanmıştır. Âbi-

devî kapı düzenlemelerinin en erken örnekleri Eski Anadolu, Ege ve Mezopotamya mimarlıklarının kale, tapınak ve saraylarında görülmektedir. Bu kapılar dışarı taşan kütleler oluşturacak boyut ve biçimlerde tasarlanmışlar, ayrıca hayvan ve insan figürleriyle bezenmişlerdir. Genellikle erken çağlara ait kapı düzenlemelerinde koruyucu bekçi simgesi olarak aslan heykelleri kullanılmıştır (Boğazköy'de Aslanlı Kapı gibi; m.ö. XIV. yüzyıl). Bâbil'in ünlü İstar Kapısı (m.ö. VI. yüzyıl), yarım yuvarlak kemerli kapı açıklığı, yanlarında dışarı taşkın dikdörtgen blokları ve sırlı çini kaplamasıyla Mezopotamya uygarlıklarının kapı düzenlemesine örnek gösterilebilir. Ortaçağ Avrupa mimarlığında Gotik katedrallerin teslîsî sembolize eden üç yüzlü kapıları, sıra sıra dizili sivri kemerli ve hıristiyan ikonografyasına göre yerleştirilmiş figürlü kabartmalarıyla cümle kapısı niteliği taşırlar.

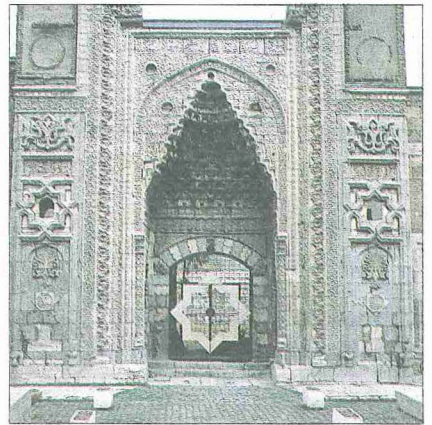
İslâm mimarlığında medhal-i reisî, piş-tak veya serder denilen âbidevî kapı tasarımı, Karahanlı yapılarında belirli bir şema ile düzenlenir ve bu şema özellikle Türkler'in yayıldığı çeşitli bölgelerde korunur. Karahanlılar'da ana giriş kapısı, dışarı taşan ve beden duvarlarından yükselen bir dikdörtgen blok olarak tasarlanmıştır. Kapı aksında yayvan kemerli bir niş bulunur. Dikdörtgen bloğun ön yüzü bitkisel geometrik motiflerle ve yazı kuşaklarıyla yine dikdörtgen çerçeve oluşturacak biçimde bezenir. Niş duvarında da tuğla bezemenin zengin düzenlemeleriyle karşılaşılır. Tim'de Arap Ata Türbesi'nin, Özkent türbelerinin ve Ribât-ı Melik Kervansarayı'nın kapıları Karahanlılar döneminin başlıca örnekleridir. Cümle kapısı geleneği özellikle Mâ-verâünnehir ve İran'da Büyük Selçuklu, Hârizmşahlar ve Timurlu mimarilerinde devam etmiştir (Hemedan'da Kümbet-i Aleviyyân, Nahçıvan'da Mümine Hatun Kümbeti, Ürgenç'te Törebek Hanım Türbesi gibi).

Orta Asya ve İran'da karşılaşılan geleneksel cümle kapısı düzenlemesi Anadolu Türk mimarlığında yapı tipine, malzemeye ve dönemin üslûbuna bağlı olarak gelişme gösterir. Anadolu Türk mimarlığında genellikle XII-XIV. yüzyıl yapılarında taçkapı terimi, Osmanlı yapılarında cümle kapısı terimi kullanılmaktadır. XII ve XIII. yüzyıllarda cümle kapısı nişi genellikle sivri kemerlidir; bunun yanı sıra yuvarlak ve dilimli kemerli niş örnekleri de vardır. Niş ya geniş kemerli eyvan biçiminde son bulur veya mu-

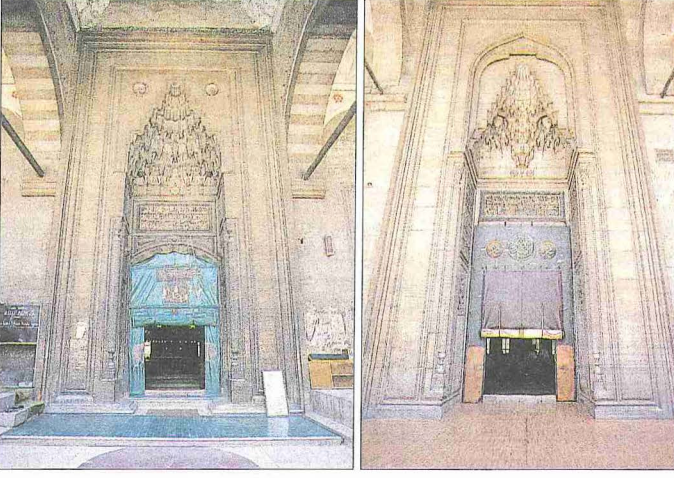
karnas öğeleriyle oluşturulmuş bir yarım kubbecikle örtülür. Yapıya basık kemerli insan boyutunda bir kapı açıklığından girilir; girişin yanlarında küçük nişler bulunur. En erken örneklerine Evdir Han'da (1215-1219) rastlanan yan nişler mekâna direnç kazandırdıkları için cümle kapısının vazgeçilmez birer elemanı olmuşlardır. Cümle kapısının ön duvar yüzü ise süsleme alanı olarak kullanılmıştır. Niş kemerini sivri kemerli bir bezeme bordürü veya geometrik geçmeli bir çerçeve kuşatır. Dikdörtgen bloğun yüzünde, kenarlardan içe doğru tabakalaşmış geometrik bitkisel motiflerle ve yazı kuşaklarıyla bezeli değişik enlikte dikdörtgen çerçeveler görülür. Dikdörtgen çerçevelerde niş kemeri arasında kalan üçgen alanlar rozetlerle değerlendirilmiş, niş kenarları köşe sütunlarıyla geçilmiştir. Anadolu'da cümle kapıları ortalama 8 m. yükseklikte, 4 m. genişlikte ve 2 m. derinliktedir. XIII. yüzyılın ikinci yarısında kapı düzenlemesinin kenarlarına birer minare oturtulmak suretiyle cümle kapısının etkisi daha da çoğaltılmıştır (Sivas'ta Gökmedrese [1271-1272] ve Çifte Minareli Medrese [1271-1272] gibi). Genel düzenlemenin dışına çıkan örnekler de vardır. Divriği Külliyesi kapıları (1228-1229) ve Konya İnce Minareli Medrese (1258) kapısı özgün kapı düzenlemeleridir; ancak bunlar da geleneksel şemaya uymaktadır.

Osmanlı döneminde camilerde avlu ve son cemaat yerinin yapı programına katılmasıyla cümle kapısı-yapı ilişkisinde önemli bir değişiklik olmuştur. Cümle kapısı girişteki sembolik anlamını korumuş, ancak dış kütlenin hâkim unsuru

Gökmedrese'nin cümle kapısı - Sivas

CÜMLE KAPISI

Beyazıt
ve Fâtih
camilerinin
cümle
kapıları -
İstanbul

olma niteliğini yitirmiştir. Osmanlı cümle kapıları XVI. yüzyıla kadar sivri kemerli niş ve dikdörtgen çerçevelerden oluşan şemayı tekrar ederler. Niş örtüsü mukarnas öğeleriyle biçimlenen yarım kubbedir. Örtüde mukarnas öğeleri irileşmiş, yeni geometrik şemalar geliştirilmiş ve plastik unsurlar özellikle sarıklıların kullanımıyla arttırılmıştır. Buna karşılık ön duvar yüzündeki dikdörtgen çerçeveleme yalınlaşmış ve yazılardan, bitkisel geometrik motiflerden meydana gelen bordürlerin yerini silme takımları ve mukarnas öğeleri almıştır. Osmanlı döneminde cami giriş kapısı dışında avlu kuzey kapısı da cümle kapısı anlayışında düzenlenmiş, İstanbul Beyazıt Camii'nde ise (1501-1506) bu genellemenin dışına çıkılarak avlunun bütün kapıları eşdeğer nitelikte biçimlenmiştir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Mimar Sinan yapılarında geleneksel şemadan ayrılma dikkati çeker. Cümle kapısı düzenlemesinin aslı unsuru olan niş, Rüstem Paşa Camii'nde (1561-1562) görüldüğü gibi bazı yapılarda programdan kaldırılmıştır. Barok dönemin en çarpıcı örneğini oluşturan Nuruosmaniye Camii'nin (1748-1755) kapılarında mukarnas öğelerinin yerini barok süslemeler almıştır. XIX. yüzyıl saraylarında âbidevi cümle kapısı anlayışı bahçe kapılarında denenmiş ve plastik öğelerin yoğunlaştığı görkemli örnekler geliştirilmiştir (Dolmabahçe Sarayı'nın bahçe kapıları gibi, 1856).

Anadolu dışı İslâm mimarisinde cümle kapısı tasarımının en zengin örnekleri Şam'da Nüreddin Mâristanı (1154) ve Nüreddin Medresesi'nin (1172), Kahire'de Sultan Hasan Medresesi'nin (1356-1362) kapıları ile Semerkant'ta Bibi Hanım Camii'nin (1404) 41 m. yüksekliğinin

deki tuğla-çini mozaik süslemeli kapısıdır. Örtüleri İran'da iri alçı mukarnaslarla oluşturulmuş ve çini kaplamayla bezenmiş eyvanlar cümle kapısı niteliğinde tasarlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezminatı*, Ankara 1966, tür.yer.; a.mlf., "Bir Selçuklu Portalleri Grubu ve Karaman'daki Hatuniye Medresesi Portalı", *Yıllık Araştırma Dergisi*, II, Ankara 1957, s. 115-127; Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarlığında Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul 1977; a.mlf., *Erken Dönem Osmanlı Mukarnaslı Kapı Nişi Örtüleri* (doçentlik tezi, 1981), İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme*, İstanbul 1979; tür.yer.; Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süsleme*, Ankara 1982, tür.yer.; Rahmi Hüseyin Ünal, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Taç Kapılar*, İzmir 1982; "Kapı", SA, II, 941-949; Abdürrahîm Gâlib, *Mevsû'atü'l-İmâretü'l-İslâmiyye*, Beyrut 1988, s. 71-73, 92, 357.

AYLA ÖDEKAN

CÜNÂDE b. EBÜ ÜMEYYE

(جنادة بن أبي أمية)

Ebü Abdillâh Cünâde b.
Ebî Ümeyye el-Ezdî ez-Zehrânî
(ö. 80/699)

Halife Muâviye döneminde
donanma kumandanı olan sahâbî.

Ezd kabilesinin Zehrân koluna mensup olan Cünâde'nin babası Ebü Ümeyye de sahâbî idi; adı bazı kaynaklarda Mâlik, bazılarında da Kebîr şeklinde geçmektedir. Cünâde'nin, yine sahâbî olan Cünâde b. Mâlik el-Ezdî ve 67 (686) yılında vefat eden tâbî Cünâde b. Ebü Ümeyye Kebîr ed-Devsî ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır. Cünâde Hz. Peygamber'den ve Hz. Ömer, Hz. Ali, Muâz b. Cebel, Ebü'd-Derdâ, Ubâde b. Sâmî ve Büsr b.

Ebü Ertât'tan hadis rivayet etmiştir. Kendisinden de oğlu Süleyman ile Mücâhid b. Cebr, Recâ b. Hayve, Abdurrahman es-Sunâbihî gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır.

Hz. Osman döneminde orduya katılan ve Muâviye'nin maiyetinde donanma kumandanlığını yürüten Cünâde, özellikle Muâviye döneminde her yıl Akdeniz ve Ege'de deniz seferlerine çıkmış, 53 (673) yılında Rodos'u fethetmiş, Girit'i de kısmen almış ve kaynaklarda Ervad adası diye zikredilen Kapudağ yarımadasında müslümanların o dönemlerde deniz üsü olarak kullandıkları yer ele geçirmiştir (54/674). Herhalde bu başarılardan dolayı Muâviye Cünâde'nin nesebini kendi seçerisiyle birleştirerek onu bir nevi kardeş ilân etmek istemiş, fakat Cünâde bunu kabul etmemiştir.

Cünâde b. Ebü Ümeyye 80 (699) yılında Şam'da vefat etmiştir. 75, 77 ve 86 yıllarında vefat ettiği de rivayet edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, V, 434-435; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 439; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, II, 232; Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 237; Ya'kübî, *Târîh*, II, 240; Taberî, *Târîh* (Ebü'l-Fazl), IV, 259; V, 288, 293, 301, 309, 315, 322; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 386; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, I, 242-243; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, I, 162; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, I, 354-356; VI, 19; Mizî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, V, 133-135; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 62-63; a.mlf., *el-İber*, I, 67; İbn Hacer, *el-İşâbe*, I, 245-246, 247, 263; IV, 10-11; a.mlf., *Tehzîbü't-Tehzîb*, II, 115-116; Hitti, *İslâm Tarihi*, II, 320.

AHMET ÖNKAL

CÜNÂH

(bk. GÜNAH).

CÜND

(bk. ORDU).

CÜNDİ

(الجندی)

Ziyâüddîn Ebü'l-Mevedde
(Ebü's-Safâ, Ebü'z-Ziyâ)
Halîl b. İshâk b. Mûsâ el-Cündî
(ö. 776/1374 [?])

Mâlikî fakihî.

Özellikle hayatının ilk devresi hakkında şöhretine kıyasla çok az bilgi bulunan Cündî'nin ata mesleği olan askerliğe meylederek Mısır ordusunda bir sü-